

Nataša Milićević, *Jugoslovenska vlast i srpsko građanstvo 1944-1950*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, Biblioteka "Studije i monografije", knjiga br. 47, 2009, 645 str.

Analiziranje sveobuhvatnih temeljnih i radikalnih promjena lomova i preobražaja u Jugoslaviji sredinom 20. stoljeća kompleksna je povijesna problematika. Ova knjiga o odnosu jugoslovenske vlasti prema srpskom građanstvu detaljno analizira nestajanje jedne i nastajanje druge države i ideologije, čime se preobražava društvena stvarnost, ali i društvene vrijednosti i institucije u vremenu zamjene tradicionalnih sa novim društveno prihvatljivim ili neprihvatljivim normama ponašanja.

Četiri obimna dijela knjige detaljno analiziraju identitet srpskog građanstva, njegovo razvlašćivanje, zatim represiju i konačno integraciju "ostataka"ove klase u socijalističko društvo. O identitetu srpskog građanstva autorica polazi od njegovog nastanka u 19. stoljeću, ističući najvažnije karakteristike. Za period između dva svjetska rata naglasak je stavljen na viđenje građanstva iz perspektive glavnog ideološkog protivnika – KPJ. Pod okupacijom srpsko građanstvo se našlo pred novim iskušenjima, podjelama, stradanjima i nadanjima. Političko i vojno ponašanje pod okupacijom doprinijeli su daljnjoj podjeli u ovom društvenom sloju, što je uglavnom odredilo i njihov položaj u socijalističkoj Jugoslaviji. Odnos socijalističke vlasti prema srpskom građanstvu autorica je opisala na relaciji "susreta – sukoba – saradnje".

Na primjeru srpskog građanstva prezentiran je proces koji je jugoslovenska vlast vršila pod široko upotrebljavanom sintagmom "eksproprijacija eksproprijatora", i to u dvije dimenzije razvlašćivanja: političkoj i ekonomskoj. U grupi političkog razvlašćivanja raščlanjena je komunistička ideologija u odnosu na političku opoziciju, zatim na tumačenje demokratskih institucija u vremenu kada "...nema demokratije za sve". Ekonomska dimenzija razvlašćivanja građanstva analizirana je kronološkim redom prema redosljedu usvajanja zakonskih mjera kojima se oduzimalo privatno vlasništvo u korist državnog. Osobito kvalitetan pristup ovom pitanju autorica je ostvarila u objašnjavanju isprepletenosti političkih i ekonomskih faktora u obračunu sa građanstvom koje su komunisti smatrali svojim glavnim ideološkim protivnikom.

Procesi "eksproprijacije eksproprijatora"usko su bili povezani sa represijom u društvu, ovdje datih na primjeru građanstva. Od pitanja kako definirati represiju, koje su njene institucije i intenziteti u pojedinim ciklusima, kako su se vršila hapše-

nja, kažnjavanja i strijeljanja do reagiranja pripadnika građanstva, moguće je saznati iz ove knjige. Ono što je posebno vrijedno u ovom dijelu knjige jeste iznijansirano odnosa, pa autorica s pravom postavlja pitanje: „Da li su postojala ‘dvostruka mjerila’?“ Na brojnim primjerima ilustrirano je turbulentno razdoblje nestajanja građanskog i nastajanja “novog društva”.

Nakon glavnog udara na srpsko građanstvo, kada je ostalo bez političke i ekonomske moći i bez utjecaja, polako je dolazilo vrijeme njegove “tihe integracije [...] u novo društvo”. Putevi integracije bili su različiti, ali uglavnom uz obostrane kompromise. I na kraju, procesi socijalističkog preobražaja društva, radikalnih promjena u strukturi građanstva i socijalnog sastava gradova u knjizi su postavljeni na relaciji: “urbanizacija – rurbanizacija”.

Mada je glavna tema knjige odnos prema srpskom građanstvu, autorica kratko upućuje na jugoslavenski kontekst događanja, zatim na ostale slojeve društva, slične ili iste procese i u drugim jugoslavenskim republikama i slično, čime nagovještava teme koje zaslužuju daljnju historiografsku obradu i neizravno upućuje na potrebu komparativnih istraživanja sa ostalim jugoslavenskim republikama. Ovih nekoliko napomena o sadržaju knjige su u funkciji preporuke čitateljstvu, osobito onima koji istražuju socijalistički period jugoslavenske povijesti.

Obimna knjiga Nataše Milićević pruža brojne podatke, analize, utemeljene zaključke, ali i priče kako suvremenika tako i one zabilježene u djelima poznatih srpskih književnika kojima su ilustrirane osobne drame, duhovne i fizičke patnje pripadnika građanske klase u Srbiji, čime se potpunije razumije problematika na uspostavljenoj relaciji “susreta – sukoba – saradnje”. Kada govori o suradnji “nove vlasti” i građanstva, autorica odvaja grupu uglednih građanskih političara čija je suradnja sa komunističkom vlašću kratko trajala od druge grupe čija suradnja je imala dugotrajniji karakter, a to su bila čuvena imena iz kulture, umjetnosti i znanosti (Aleksandar Belić, Ivo Andrić, Marko Ristić, Aleksandar Vučo, Isidora Sekulić i drugi). Kompromisi su bili najprisutniji načini prilagođavanja i sudjelovanja u struktura “nove vlasti”, a o jednom izuzetno intimnom kazivanju s puno sjete i žaljenja za starim vremenom govori pismo Isidore Sekulić upućeno prijatelju M. Leskovcu 5. 1. 1948. godine: „...Odist, Božić se baš time i razlikuje od drugih crkvenih praznika, crkvenih dana i datuma, što je institucija. U njemu, u pojmu “Božić”, u viziji “Božić” – ima tako mnogo svega ljudskog i čovečnog, od paganskih, pa i prepaganskih vremena i radosti, da tom zagonetno toplom i privlačnom danu pripada, najbolje, ime institucija. Duži dan, podmlađuje se život, rastu nade. Rodio se Hristos, jedan od najsimpatičnijih pesnika i lualica kroz ljubav i stradanja. Sliva se milje enterijera i eksterijera: da li je lepše kraj peći i božićnjeg drveta, ili u snegu i na čistom zraku koji nas kupa iznutra. Badnje večer, i crkva u kući: tamjan, mir, pesma, vertep, i starostavnost, san navečerja jednog velikog dana. Legenda o danu u godini kad svi

ljudi imaju sreću, panj, beo hleb, pečenicu i vino, itd. Ja se, sem svega toga, uvek spremam da pogledam u dubinu do prvog svoga pretka, prvog čoveka na pustoj planeti, ili na planeti na kojoj je pre moga pretka vladalo neko drugo carstvo, neka druga igra večnosti. Ja, opet ja, kad prođe Badnje večje uz svetlost, sedim u mraku i pitam se: koliko dobre volje ima među ljudima tad, sad, u toj godini, u novoj godini koja je nastala? I melanholiја me ispuni. I brzo palim desetak svećica na mom drv-cetu – samo svećicama kitim jelku – i zavaravam se da nije tako kako sam pre toga morala da mislim. Hristos se rodi! – valjda će se ipak jedared roditi, ako za jednoga Boga znate! A dotle, pastiri i mudraci i zvezde i životinje, mili drugovi dobrih ljudi – dotle putešestvuju, idu u susret tome Hristosovu rođenju koje čekamo.“ (549-550)

O dramatičnim i nepravednim sudbinama pojedinih intelektualaca govori sljedeći primjer: “Dr Ksenija Atanasijević je bila prva žena koja je doktorirala na Beogradskom univerzitetu i prva žena – docent na Beogradskom univerzitetu, predstav-nica idealističke filozofije, pisac knjiga o Epikuru, Paskalu, Spinozi, prevodilac Pla-tona, Aristotela, Spinoze, ali i pisac *Filozofskih fragmenata* u dva toma u kojima je iznela svoja originalna filozofska shvatanja. Njena dela zabranjena su Odlukom suda za grad Beograd 19. maja 1947. Ona je početkom 1952. godine, preko vrhov-nog javnog tužioca započela borbu za ukidanje sudske zabrane na svoja dela. Zabra-na je već 12. aprila 1952. godine i ukinuta. Posle toga K. Atanasijević se, iako spo-ro, sigurno vraćala u javni život, ali nikada nije uspela da povрати profesuru na Filo-zofskom fakultetu u Beogradu. [...] Inače, okrenutost idealističkoj filozofiji je deli-mičan razlog za zabranu njenih dela. Drugi razlog nalazio se u neprijateljstvu D. Nedelj-kovića koji joj nije zaboravio odbijanje njegovog poziva da se 1920. godine pri-ključi komunističkoj organizaciji. Konkretna optužba sastojala se u njenom, navod-nom, uticaju na prijatelja M. Grola da podnese ostavku avgusta 1945. godine i izazove krizu prve posleratne vlade. Uhapšena je i bila zatvorena od 25. aprila do 17. maja 1947. godine. Njeno ime je povezano i sa suđenjem grupi od osam “špijuna i narod-nih izdajnika” koji su navodno preko nje održavali vezu sa M. Grolom. [...] Međutim, zanimljivo je pomenuti i da se u spletu razloga njenih posleratnih problema navode i njena predavanja pod okupacijom o Spinozi i drugim jevrejskim misliocima, zbog kojih je bila hapšena i maltretirana od strane okupacionih vlasti. Kako bilo, apsurd je da je zbog svih njih imala probleme i posle oslobođenja“. (542-543)

Neki od kompromisa i ustupaka “novoj vlasti” imali su i obilježja čina raskida-nja najbližih srodničkih veza. Autorica je navela primjere javno objavljenih odrica-nja i ograđivanja od bližih i daljnjih srodnika, žena od njihovih muževa, ali i djece od očeva. „Građanstvu se činilo da je kompromis koji su učinila deca Draže Miha-ilovića, Gordana i Branko, bio vanredno težak i nemoralan. Oni su se odrekli svo-ga oca, javno preko novina. U zajedničkoj izjavi, koju je objavila *Politika*, desetak dana posle oslobođenja, Gordana i Branko su obrazlagali razloge zbog kojih se odri-

ču svog “nedostojnog oca”. Gordana Mihailović je, između ostalog, izjavila: [...]“ (484). Ostatak priče kako je kod suvremenika takav čin izazivao zgražanje i osudu kao jednog od najteže učinjenih kompromisa “novoj vlasti” pročitajte u knjizi Nataše Milićević.

Nekoliko izabranih odlomaka iz knjige *Jugoslovenska vlast i srpsko građanstvo 1944-1950*. navedeni su kao najava čitateljstvu da se detaljnije upozna sa komplikiranim društvenim odnosima i žestokim političkim obračunima komunističke vlasti sa srpskim građanstvom poslije Drugog svjetskog rata. Od mnogih kvaliteta koji knjigu odlikuju potrebno je istaći umijeće autorice u korištenju, tumačenju i prezentiranju različitih vrsta izvora, od arhivskih, preko novinskih, do intervjua i svjedočenja suvremenika u kombinaciji sa literaturom historiografske, sociološke i književne provenijencije. Osim toga, ova knjiga može biti instruktivna i za historičare u Bosni i Hercegovini u istraživanjima sudbine njene građanske klase, koja je do 1945. godine bila višenacionalna, malobrojna, sa skromnim industrijskim iskustvom i kapitalom, politički razjedinjena u međunacionalnom i unutarnacionalnom pogledu, a prema nekim paušalnim ocjenama nije ni postojala. Prema tome, knjiga Nataše Milićević bit će korisna historičarima u Bosni i Hercegovini koji budu ozbiljnije istraživali prošlost građanstva i njihove različite načine integracije u “novi poredak” u egzistencijalnom, političkom i društvenom smislu ■

Vera Katz

---

Мирослав Перишић, *Од Стаљина ка Сартру. Формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945 – 1958*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2008, 555 стр.

Kraj Drugog svjetskog rata i izgradnja socijalističke Jugoslavije predstavlja neiscrpno vrelo za historijska istraživanja. U posljednje vrijeme čitalačkoj javnosti predstavljeno je niz radova koji su plod istraživanja poslijeratnog perioda u Jugoslaviji, a u svome fokusu imaju politička, ekonomska, kulturna, privredna i društvena kretanja. Jedna od tema o kojoj se slabo pisalo, ili skoro nikako, jeste formiranje jugoslavenske elite u početnim godinama komunističke vladavine. Na pitanje kakva je uloga Komunističke partije Jugoslavije u tom procesu, kako je ona djelovala na

---